

РОЗДІЛ 1

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 330.101:163.14(477)

Журавльова Ю. О.

Одеський національний економічний університет

АНАЛІЗ ЕВОЛЮЦІЇ ПОГЛЯДІВ НА КАТЕГОРІЮ «БЛАГО»: ВІД ЕТИКО-ФІЛОСОФСЬКОГО ДО ЕКОНОМІЧНОГО

Досліджено еволюцію поглядів на категорію «благо». Проаналізовано теоретичні дослідження щодо розуміння блага. Виявлено взаємозв'язок між трактуванням сутності блага та новими політичними й соціально-економічними умовами в контексті європейської філософської думки.

Ключові слова: благо, людські потреби, матеріальні блага, нематеріальні блага, багатство.

Постановка проблеми. Категорія «благо» (грец. *agathon*, лат. *bonum*, фр. *bien*, нім. *Gut*, англ. *good*) є однією з основних категорій економічної теорії, філософії, етики. В етико-філософських працях категорія «благо» розглядається як «найвища цінність», «смісл» та «щастя» людського життя; у соціально-економічній та політичній сферах суспільства досліджуються як «суспільні блага» та «матеріальні блага»; у релігії згадується як «вище благо»; в політичних концепціях – як «загальне благо».

Визначення категорії «благо» дається в економічному словнику – «все, що здатне задовольняти повсякденні життєві потреби людей, приносити людям користь та задоволення» [1, с. 71].

Блага поділяються на:

– дармові блага – блага, необхідність виробництва та розподіл яких в суспільстві відсутні, оскільки їх пропозиція настільки велика, що їх ціна дорівнює нулю, наприклад сонячне світло, сніг взимку тощо [1, с. 149];

– комплементарні блага – взаємодоповнюючі один одного товари, наприклад телевізор, електричний струм тощо [1, с. 317];

– індивідуальні блага – блага, надання яких окремій особі можливо без надання їх іншим особам, оскільки вони мають властивість винятковості або конкурентності [1, с. 267];

– суспільні фонди споживання (суспільні блага) – товари та послуги надаються державою його громадянам на рівних засадах. Такі блага не можуть бути надані окремим особам без надання їх іншим особам. До суспільних благ відносяться, наприклад, оборона, безкоштовна освіта, загальнодоступне відвідування парків, музеїв тощо [1, с. 463];

– економічні блага – блага, принесені економікою, отримані в результаті економічної творчої діяльності [1, с. 858].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Категорія «благо» згадується в працях Сократа [2], Платона [3], Аристотеля [4], Сенеки [5], Т. Гоббса [6], Дж. Локка [7], А. Сміта [8], К. Менгера [9], О. Бем-Баверка [10], А. Маршалла [11], Т. Бондар [12] та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. «Благо» є фундаментальним поняттям всієї економічної сфери. Але, на наш погляд, у сучасних дослідженнях приділяється недостатньо уваги категорії «благо», що характеризує сукупність найрізноманітніших матеріальних та духо-

вних благ, послуг, необхідних для життя людини, задоволення його різноманітних потреб, розвитку її творчих здібностей та духовно-морального вдосконалення особистості.

Метою статті є аналіз еволюції категорії «благо», визначення пов'язаних із зазначеною категорією термінів, які надають поштовх такій еволюції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виникнення та аналіз даного терміна традиційно пов'язують з давньогрецької філософією. Для давньогрецького філософа Сократа (469–399 до н.е.) благо – це «розуміння, мислення, пам'ять і те, що те саме що з ними: правильну думку та істинні судження» [2, с. 97].

Одна з сократичних шкіл – кіренаїки (кіренська школа) заперечує спільність блага, для них благо – індивідуальна насолода, нейтральна щодо добра і зла [13, с. 288].

Для кініків (кінічна школа – найвпливовіша з сократичних шкіл, що виникла на початку IV ст. до н.е.) благо визначається запереченням значущості чуттєвих насолод і реалізується у незалежності та аскетизмі [13, с. 288].

Мегарики (мегарська школа, заснована учнем Сократа Евклідом з Мегари) виходили з тези про тотожність блага та буття, відкидаючи можливість існування їх протистояння. Багатоманітність речей – це лише розмаїття імен, які позначають єдине Благо [13, с. 369].

Платон [427(428) – 347(348) до н. е.] вважає, що одним із найпрекрасніших у світі благ є мудрість [3, с. 114]. Що слід називати благом? Це ні задоволення, ні розуміння, це «щось третє, відмінне від обох і краще, ніж вони». Він говорить про те, що необхідно знайти середину між задоволенням та розумом і проводити «розгляд спільно» [3, с. 8, 10–78]. В ідею єдиного блага Платон включає три рівні, виразність за допомогою категорій прекрасного, міри та істини. Разом з тим, Платон проводить першу класифікацію благ, що виражається в ієрархії п'яти благ [3, с. 7-78].

Аристотель (384–322 до н.е.) вважає, що не може бути єдиного поняття Блага. «Благом називається або те, що є кращим для кожного сущого, тобто щось за самою своєю природою гідне обрання, або те, що робить благами інші притаманні йому речі, тобто ідея блага» [4, с. 296].

Однак благо виражено у моральних вчинках, а моральність того чи іншого вчинку законодавчо визначається державою, тому мета науки про дер-

жаву – вище благо для людей. «Якщо кінцевою метою всіх наук та мистецтв є благо, то вище благо є переважна мета найголовнішої з усіх наук та мистецтв, саме політики. Державним благом є справедливість, тобто те, що служить загальній користі» [4, с. 467].

Сам термін «вище благо» вводиться Аристотелем, під яким він розуміє щастя: «вищим благом є щастя» [4, с.603].

Одне з важливих поділів блага за Аристотелем: благо як стан задоволення і благо як задоволення, яке отримує при різних видах діяльності. Відповідно до Аристотеля, благо передбачає повноту моральних чеснот та повноту життя [4, с. 255].

Незважаючи на суб'єктивний характер благ, їх можна класифікувати наступним чином: матеріальні блага; духовні блага; спокій духу; найвище благо – благо, що полягає в досягненні всіх благ, до яких прагне людина; його досягнення – найважливіша мета людського життя.

Сенека (4 до н. е.-65), який за своїм філософським світоглядом був стоїком, у моральних листах до Луцилія висловлює твердження, що «благо неодмінно має приносити користь, а корисним може бути лише насущне» [5, с. 301].

Він підтримує думку, що благо є те, що згідно з природою та доповнює це визначення: «все, що благо, згідно з природою, але не все, що згідно з природою, є також і благо» [5 с. 304]. Далі Сенека задає питання: «А чому немає блага ні в дереві, ні у безсловесній тварині? Тому що немає розуму. Тому ж немає блага і у немовля: адже і у нього розум ще відсутній. Він прийде до блага, тільки коли увійде в розум. Є істоти нерозумні, є ще нерозумні, тобто володіють розумом, але недосконалим. Ні в одному з них немає блага: його приносить з собою розум» [5, с. 321]. «Що ж є твоє благо? Досконалий розум!» [5, с. 323]. Таким чином, Сенека ототожнює благо з розумом.

Античні мислителі звернули увагу на зв'язок бажань, прагнень людини з моральними нормами поведінки та вважали, що оскільки природа не в змозі задовольнити численні бажання людини,

треба обмежити потреби. Саме ними було висловлено думку про необхідності узгодження своїх бажань з потребами всього суспільства во ім'я процвітання загальнолюдських прагнень.

Остаточне зміщення та розширення поглядів на «благо» пов'язані з поширенням християнства. Виникає поняття всебічного блага, коли дійсним благом людини визнається як його власне благо, так і благо іншого. Розуміння Бога як Єдиного Блага поступово трансформується в визнання Його абсолютним благом.

Протягом XVI–XVII ст. під впливом революцій в Європі, здійснюється переворот і в громадській свідомості, внаслідок чого поняття «благо» набуває політичного та правового змісту.

Англійський філософ Томас Гоббс (1588–1679) наприклад, пов'язує благо з вченням про свободу волі [6, с. 574-611]. Вибір завжди схиляється в бік «найбільшого наданого нами блага». Блага при цьому бувають таких видів: «прекрасне» – це те, чого бажають самого по собі; «корисне» – то, чого бажають заради якого-небудь іншого предмета. Також Томас Гоббс виділяє такий вид блага, як «суспільне». Суть суспільного блага – забезпечення безпеки громадян, і саме прагнення людей до безпеки – основа державності. Разом з тим Томас Гоббс вважав, що абсолютного блага не існує, тому що сприйняття того чи іншого предмета як блага суб'єктивне: то, що для нас благо, для наших ворогів є злом [6, с. 583, 592, 606–611].

Розвиток політико-правового сенсу категорії «благо» через вчення про свободу волі здійснив Джон Локк (1632–1704). Він вважає моральним принципом людської діяльності прагнення до щастя, але в цьому прагненні людина не може користуватися повним правом вільно вирішувати, його свобода завжди повинна бути обмежена благом інших [7, с. 129].

Для економічної сфери також «виникає» свій вид благ – економічні або майнові. Завдяки введенню такого виду благ як «економічні» змінюється політико-правовий аспект «блага». Якщо без урахування економічної сфери держава пови-

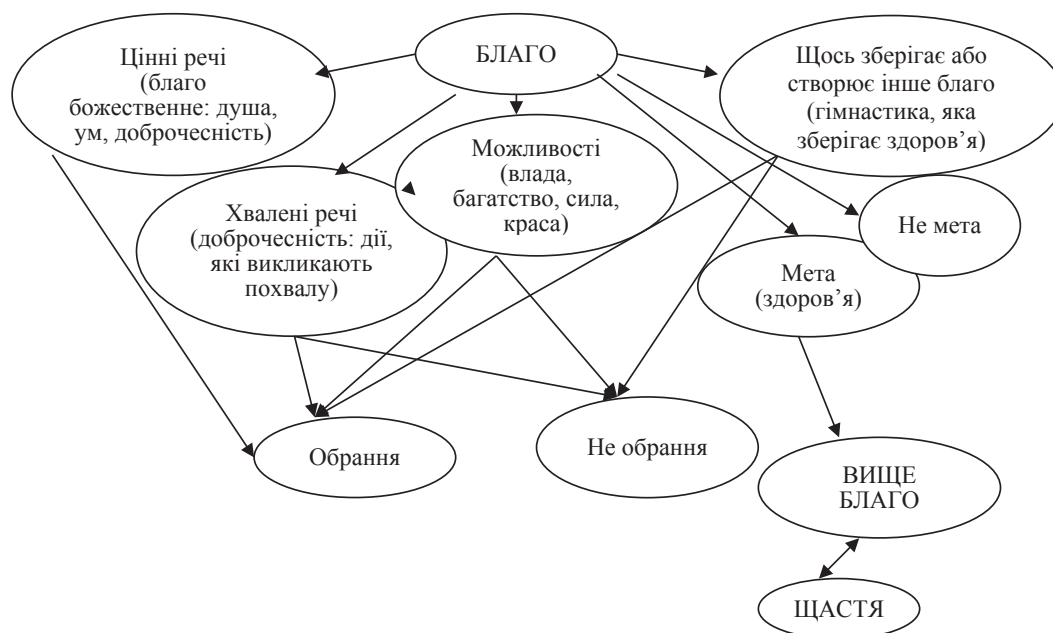

Рис. 1. Класифікація блага за Аристотелем

Джерело: складено автором за [4]

нна була створювати спільні та однакові умови для всіх громадян, то тепер виникає поняття суспільних класів, належність до яких, перш за все, визначається наявністю майнових благ. Отже, люди, що належать до різних класів, мають різні можливості в реалізації своїх прагнень.

Адам Сміт (1723–1790) у своїй праці «Дослідження про природу та причини багатства народів» окреслив групу благ, споживання яких пов'язане з функціонуванням суспільства в цілому. «Відповідно до системи природної свободи, государеві слід виконувати тільки три обов'язки вельми важливого значення...: по-перше, обов'язок захищати суспільство від насильств і вторгнення інших незалежних суспільств; по-друге, обов'язок захищати, в міру можливості, кожного члена суспільства від несправедливості та гноблення з боку інших його членів; по-третє, обов'язок створювати та утримувати певні установи, створення та зміст яких не може бути в інтересах окремих осіб або груп, тому що прибуток від них не зможе ніколи відшкодувати витрати окремій особі або невеликій групі, хоча і зможе найчастіше з надлишком відшкодувати їх великому суспільству» [8, с. 313, 320].

Наступна група благ формується за допомогою іншого механізму, коли кожен індивід, прагнучи домогтися своєї мети, також допомагає суспільству в цілому. «Оскільки кожна окрема людина намагається по можливості вжити свій капітал на підтримку вітчизняної промисловості і так направляти цю промисловість, щоб продукт мав найбільшу вартість, оскільки він обов'язково сприяє тому, щоб річний дохід суспільства був максимально великий. Зрозуміло, звичайно він не має на увазі сприяння суспільної користі та не усвідомлює, наскільки він сприяє їй. Направляючи промисловість таким чином, щоб її продукт мав максимальну вартість, він переслідує лише власну вигоду, причому в цьому випадку, як і в багатьох інших, він невидимою рукою направляється до мети, яка і не входила в його наміри. При цьому суспільство не завжди страждає від того, що дана мета не входила в його наміри, ніж тоді, коли, переслідуючи свої інтереси, він свідомо прагне служити їм» [8, с. 197]. Таким чином, Адама Сміта можна вважати першим, хто розділив економічні блага на два види – індивідуальні та суспільні.

Обґрунтування використання поняття «благо» в економічній сфері приведено в роботі австрійського економіста Карла Менгера (1840–1921) «Основи політичної економії». Він визначає благо як предмет, що задовольняє певну людську потребу в силу деяких своїх властивостей. «Ті предмети, які мають здатність бути поставленими у причинний зв'язок із задоволенням людських потреб, ми називаємо корисними речами; оскільки ж ми пізнаємо цей причинний зв'язок і водночас володіємо владою дійсно застосувати дані предмети до задоволення наших потреб, – ми називаємо їх благами» [9, с. 65], причому:

- 1) людині відома ця його здатність;
- 2) він може нею скористатися.

«Для того, щоб предмет став благом, або, іншими словами, для того, щоб він набув характеру блага, необхідно збіг таких чотирьох умов:

- 1) людської потреби;
- 2) властивостей предмета, що роблять його придатним бути поставленим у причинний зв'язок із задоволенням цієї потреби;

3) пізнання людиною цього причинного зв'язку;

4) можливості розпоряджатися предметом таким чином, щоб дійсно вживати його для задоволення цієї потреби.

Предмет лише тоді стає благом, коли збігаються ці чотири умови; але якщо відсутня хоча б одна з них, то предмет ніколи не може стати благом» [9, с. 66].

Автор особливо підкреслює суб'єктивний характер благ. Наприклад, людина може помилково приписувати предмету здатність задовольняти його потреби і тому визнавати його за благо (уявне благо).

Важливим моментом теорії К. Менгера та всієї Австрійської школи є поділ благ на блага першого порядку, які безпосередньо задовольняють людські потреби, і блага вищих порядків (другого, третього і т.д.), які служать для виробництва благ першого порядку і задовольняють людські потреби через них, тобто опосередковано. У спеціальному параграфі «Час – омана» К. Менгер підкреслює також, що процес перетворення благ вищого порядку під блага, що безпосередньо задовольняють людські потреби, вимагає часу і тому пов'язаний з невизначеністю, «невпевненістю щодо кількості та якості кінцевого продукту» [9, с. 84].

К. Менгер вводить поняття господарських (економічних) благ, потреба в яких перевищує доступну в даний період часу їх кількість. Саме в цьому випадку людина робить вибір між потребами, що підлягають задоволенню, і потребами, які вона вирішує залишити незадоволеними, а також найбільш доцільним способом використовує наявні у нього блага, тобто «економить». Крім того, з існування економічних благ К. Менгер виводить необхідність відносин розподілу та інституту власності.

Всі економічні блага мають цінність, яку К. Менгер визначає як «значення, що для нас мають конкретні блага або кількості благ внаслідок того, що у задоволенні своїх потреб ми усвідомлюємо залежність від наявності їх у нашому розпорядженні» або «внаслідок нашої свідомості, що задоволення наших потреб залежить від наявності їх у нашому розпорядженні» [9, с. 131]. Таким чином, цінність надає благам їх суб'єктивно усвідомлювана відносна рідкість. Отже, цінність має чисто суб'єктивний характер: «цінність – це судження, яке господарюючі люди мають про значення блага, що знаходиться в їх розпорядженні для підтримки їх життя та добробуту, і тому поза їх свідомістю вона не існує» [9, с. 132].

Неекономічні блага, за К. Менгером, не мають цінності, причому не тільки мінової, але і споживчої. Величина цієї суб'єктивної цінності визначається значенням, яке має для людини конкретний акт задоволення потреб, що в свою чергу, залежить від двох чинників: суб'єктивного, тобто, яке місце в ієрархії займає дана потреба та об'єктивного, скільки одиниць блага, що задовольняє цю потребу, в нас є [9, с. 141].

О. Бем-Баверк (1851–1914) визначає цінність блага через корисність і в подальшому, через зовнішні форми корисності цього блага. «У цьому сенсі я скажу щодо даного матеріального блага, що представляє для мене цінність, коли я констатую, моє матеріальне благополуччя знаходиться в тісній залежності від нього, що володіння ним означає для мене задоволення потреби, приносить мені задоволення, або позбавляє мене від страждання, яке я мав би випробувати, якби не мав

цього матеріального блага. Нижча форма ставлення до людського благополуччя – проста корисність» [10, с. 7].

Представник кембріджської економічної школи А. Маршалл (1842–1924) у своїй роботі «Принципи економічної науки» пропонував дещо іншу класифікацію благ, тісно пов'язуючи поняття «благо» з поняттям «багатство» [11, с. 96]. У цьому визначенні благо визначається через потребу, яка обмежується лише речами та предметами. Іноді благо розглядається як втілена корисність, якою можуть бути не тільки продукти праці.

Він вважає, що «багатство складається з бажаних речей, або благ. Будь-яке багатство складається з речей, які ми бажаємо мати, тобто з речей, які прямо або побічно задовольняють потреби людини; але не всі такі речі вважаються багатством. А. Маршалл розвиває свою думку щодо визначення поняття «благо»: «за відсутністю будь-якого короткого загальноживаного терміна, що охоплює всі бажані нами речі або речі, що задовольняють людські потреби, ми можемо використовувати для цієї мети термін «благо» [11, с. 96].

Блага поділяються на матеріальні, або особисті, та нематеріальні. Матеріальні блага складаються з корисних матеріальних речей, з усіх прав на володіння, використання матеріальних речей, або на вилучення з них вигоди, або на отримання від них вигоди в майбутньому.

Нематеріальні блага людини розпадаються на дві групи. Деякі блага є внутрішніми, інші – зовнішніми для індивідуума. Внутрішнє благо – це те, яке дане йому природою або яке він розвиває в собі з власної волі, на зразок мускульної сили, здоров'я, знань.

Все, що зовнішній світ являє для задоволення потреб людини, є для нього зовнішнім благом. До другої групи належать блага, які називаються зовнішніми, оскільки вони охоплюють відносини, добродійні одночасно і для одного, і для багатьох людей.

Маршалл поділяє блага на передавані та непередавані. До останніх треба віднести особисті

якості та здібності людини до дії й насолодам (тобто його внутрішні блага), а також ту частину його ділових зв'язків, яка залежить від особистої довіри до нього та яка не може бути передана у вигляді складового елемента його репутації; сюди ж відносяться сприятливі кліматичні умови, денне світло, повітря, цивільні привілеї та права, можливість використання суспільної власності.

Крім того, він розглядає дармові блага – які ніким не створюються і надаються природою без докладання зусиль людини. Земля в своєму первісному стані була просто даром природи.

Багатство людини слід розглядати як наявність у людини двох видів благ. До першого виду належать ті матеріальні блага, якими він володіє (в силу закону або звичаю) на правах приватної власності і, які тому можуть бути передані та обміняні. До другого виду відносяться ті нематеріальні блага, які належать людині, є для нього зовнішніми і прямо служать в якості засобів, що дозволяють йому купувати матеріальні блага.

Таке вживання терміна «багатство» знаходиться в повній відповідності з його вживанням в повсякденному житті; разом з тим він охоплює ті блага, які, відносяться до предмету економічної науки, і які тому можна назвати економічними благами. Прийнятий тут термін включає всі ті зовнішні для людини блага, які (I) належать йому і не належать до такої ж міри його сусідам, а отже, є безумовно його власними та які (II) безпосередньо можуть бути виміряні грошовою мірою, засобом, що виражає, з одного боку, зусилля і жертви, які були затребувані для того, щоб вони з'явилися на світ, й, з іншого боку, потреби, що задовольняються ними [11, с. 98].

Наведені вище визначення терміна «благо», хоча і не вичерпують всю палітру поглядів й думок, тим не менш, представляють досить повну класифікацію та опис поняття «благо».

Висновки. Таким чином, аналіз еволюції поглядів на категорію «благо» пов'язаний з поширенням

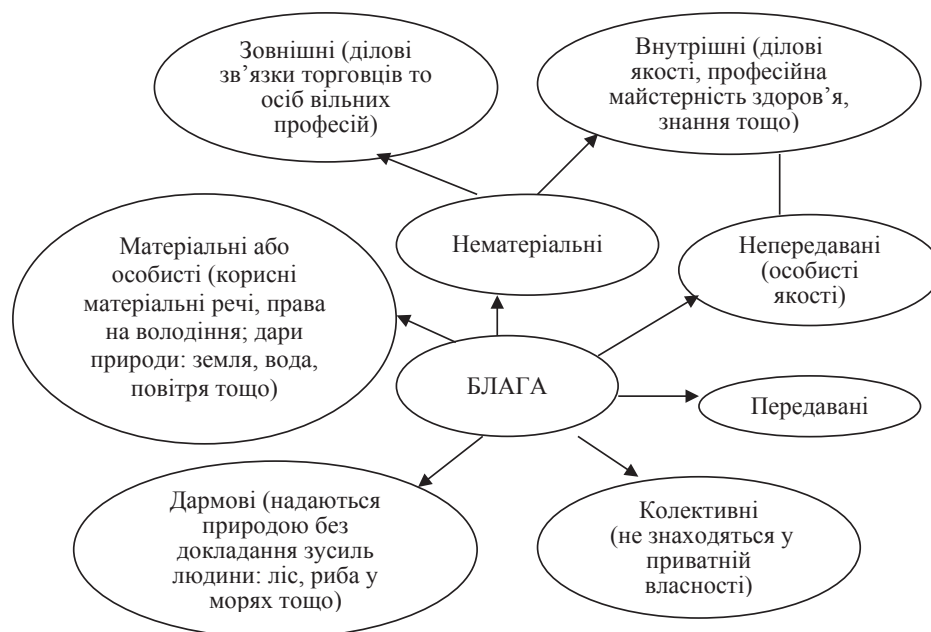

Рис. 2. Класифікація благ за Альфредом Маршаллом

Джерело: складено автором за [11]

християнства, впливом революцій в Європі, створенням нових соціально-економічних умов, розвитком європейської філософської думки, свідчить про розуміння блага, що характеризує сукупність найрізноманітніших матеріальних та духовних благ, послуг, необхідних для життя людини, задоволення його різноманітних потреб, розвитку їх творчих здібностей та духовно-морального вдосконалення особистості.

Список використаних джерел:

1. Борисов А. Большой экономический словарь / А. Борисов. – М. : Книжный мир, 2001. – 895 с.
2. Ксенофонт. Воспоминания о Сократе / Ксенофонт. – М., 1993. – 384 с.
3. Платон. Собрание сочинений : в 4 т. / Платон ; пер. с древнегреч. ; под общ. ред. А. Лосева, В. Асмуса, А. Тахо-Годи. – М. : Мысль, 1994. – Т. 3. – 654 с.
4. Аристотель. Сочинения : в 4 т. / Аристотель ; под ред. А. Доватур. – М. : Мысль, 1983. – Т. 4 – 830 с.
5. Сенека Луций Анней. Нравственные письма к Луцилию / Луций Анней Сенека. – М. : Наука, 1977. – 386 с.
6. Гоббс Т. Сочинения : в 2 т. / Т. Гоббс ; под ред. В. Соколова. – М. : Мысль, 1989. – Т. 1. – 622 с.
7. Локк Дж. Сочинения : в 3 т. / Дж. Локк. – М. : Мысль, 1985. – 560 с.
8. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит ; пер. с англ. ; предисл. В. Афанасьева. – М. : Эксмо, 2009. – 651 с.
9. Менгер К. Избранные работы / К. Менгер. – М. : Территория будущего, 2005. – 496 с.
10. Бем-Баверк О. Основы ценности хозяйственных благ / О. Бем-Баверк ; пер. с англ. – М. : Директмедиа Паблишинг, 2008. – Т. 2. – 194 с.
11. Маршалл А. Принципы экономической науки / А. Маршалл. – М. : Прогресс, 1993. – Т. 1. – 594 с.
12. Бондар Т. «Благо» як категорія утопічної свідомості: соціально-філософський аспект / Т. Бондар // Філософські обрії : науково-теоретичний часопис. – 2008. – № 19. – С. 45–57.
13. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В Шинкарука. – Київ : Абрис, 2002. – 751 с.

Журавлева Ю. О.

Одесский национальный экономический университет

АНАЛИЗ ЭВОЛЮЦИИ ВЗГЛЯДОВ НА КАТЕГОРИЮ «БЛАГО»: ОТ ЭТИКО-ФИЛОСОФСКОГО ДО ЭКОНОМИЧЕСКОГО

Резюме

Исследована эволюция взглядов на категорию «благо». Проанализированы теоретические исследования относительно понимания блага. Выявлена взаимосвязь между трактовкой сущности блага и новыми политическими и социально-экономическими условиями, развитием европейской философской мысли.

Ключевые слова: благо, человеческие потребности, материальные блага, нематериальные блага, богатство.

Zhuravlova Y. O.

Odessa National Economic University

ANALYSIS OF THE EVOLUTION OF VIEWS ON THE CATEGORY OF “GOOD”: FROM ETHICAL-PHILOSOPHICAL TO THE ECONOMIC

Summary

The evolution of views on the category of “good” is researched. Theoretical researches concerning the understanding of benefits are analyzed. The interrelation between the interpretation of the nature of good and new political and socio-economic conditions, development of European philosophical thought is revealed.

Keywords: good, human needs, material goods, non-material goods, wealth.